

НАЗЛЫ МОҢ

РӨСТӘМ ЯХИННЫҢ ТУУЫНА 80 ЕЛ

«Идел» кантатасы, 30 га якын фортепиано, скрипка һәм виоланчель өчен әсәрләр; 400 дән артык романс һәм җырлар; «Фидан» балетына язылган музыка.

Рөстәм Мөхәммәтҗан улы Яхин (1921—1993)—мәшһүр композитор һәм пианист.

РСФСРның (1980) һәм СССРның (1986) халык артисты.

Татарстан Республикасының Г. Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты (1959).

Татарстан Республикасының Дәүләт гимны авторы.

Төп әсәрләре түбәндәгедән гыйбарәт: фортепиано һәм симфоник оркестр өчен концерт;

Шәхесне аңларга омылу

Бер күренекле француз шагыйренен: «Сəнгать тоткынлыкта туа, көрəш эчендә яши һәм иректә жан бирә»,—дигән тирән мәгънәле сүзләре Ижатның ин асыл сыйфатларыннан берсен ачып бирә сыман. Чөнки шушындый Илаһи бөеклеккә омылу гына сəнгатькяргә чын мәгънəсендә Олуг хакыйкатыне табарга булыша һәм гүзəl әсəрләр тудыру юлында таяныч булып тора. Әмма, мәгълүм ки, хəттə чын талант ияләрə дə, күп кенə очракларда, үзләрə яшəгән чорны «узып» китсəләр дə, алар да кайбер ялган инанулардан һәм эпоханын «йогышлы авыруларыннан» бөтенлэй үк азат түгелләр. Юк, алай гына да түгел, эчкə кичерешләр өермəсендə туктаусыз көрəштə яшəү сəбəплə, алар кайчак гадəти тормыш вəсвəсəсенə тизрək бирешүчэн булалар.

Лəкин ижади шəхеснен асыл нисбəтен болар билгелəми, əлбəттə; һәм анын тирəндə яткан күнел дулкыннарын аңлау өчен көндəлек тормышындагы һәм туктаусыз дəвам иткэн ижатындагы эрелə-ваклы бик күп детальләрне белү генə дə аз. Сүз дə юк, фактларны белү зур əһəмияткə ия; чөнки алар кешелек тарафыннан кабул ителгэн кануни социологик тикшеренүлəрдə сəнгатькярнен шəхесə һәм анын сəнгатьне үстерүгə керткэн өлешə турындагы фикер-билгелəмэлəрнен нигезен тəшкил итəләр. Кызганычка каршы, бу алым, өлешчэдən гомумилеккə килү юлында, күп кенə кимчелеклəргə дə ия һәм ул, мөгəен, объективлыкка дəгъва кылырга да хаклы түгелдер. Бу нəүбəттэн кешенен рухи доньясын өйрəнүчə—тышкы эшчэнлек кысалары артында күмелеп калган эчкə күнел хэрəkəтен күзəтүчə яна заман фəне—антропософик караш нəтижələrək сыман тоела. Чөнки антропософик алым—гомумилектэн өлешчэгə килү алымы—кеше жанын тирəнрək аңларга һәм анын рухи доньясына нинди рухи һәм идея агымнары тэссир итə дигэн сорауга тэгəен дөрөс жавап табарга, ижади шəхеснен югары кешелек идеалларына һәм заман куйган талəплəргə ни дэрəжэдə шифалы өлеш кертə алуын билгелəргə мөмкинлек бирə. Шул рəвешлə күп кенə тар карашлы, «бер каптырмалы» бəялəмэлər төссезлənеп кала; нəтижэдə, Кеше дигэн бөек затнын чын мәгънəсендэгə

галәми сурәтен анлауга юл ачыла. Мондый анлатуда исә, ижади унышлар гына түгел, ә бәлки ижатчының күнел тирбәнешләрен—рухи камертоннар аша—анларга омтылу, рухани эзләнүләрдәге газаплар, кешелеккә хезмәт итүдә үз-үзенә аямау кебек төшенчәләр дә зур әһәмияткә ия.

Ихлас ки, бу нәүбәттән олуг композитор Рөстәм Яхинның шәхси гәүдәләнешә һәм аның кабатланмас ижат юлы шушундый тирән уйлануларга этәрә. Әйе, ул, әйткәнәбезчә, олуг композитор, менә дигән талантлы булу пианист, яхшы күнеллә кеше булу остенә, Жанын ижатка алыштырган Бөек Рух иясе буларак та гәүдәләнә. Композиторның күнелләренә биләп алган гажәеп шагыйранә сурәте—безненчә, чорның массакүләм авыруына әйләнгән дөнъяны кабул итүдәге чикләнгәнлек һәм меркантиль исәплелекнең капма-каршы анлатмасы булып тора кебек.

... Рөстәм абый белән безнен дуслык узган гасырның 60 еллар ахырында, мин Гнесиннар исемендәге Мәскәү музыкаль-педагогик институтын тәмамлап Казанга әйләнеп кайткач, Татарстан филармониясендә скрипкаче-солист булып эшләгән чагында башланды. Концерт сезоннары ачылган көннәреннән берсендә Рөстәм абыйның да ижат кичәләре оештырылган иде; билгеле ки, анда мина да катнашырга туры килде. Анлашылса кирәк, шуннан соң без еш кына аралаша торган булып киттек. Моның үзенә күрә анлашыла торган «житди» сәбәпләре дә бар иде: без күршеләр булып чыктык һәм композитор әнисе—Мәрьям апанын якты күнел нуры төшкән чиста-пөхтә, тынычлык һәм унайлылык хөкем сөргән Рөстәм абый фатирында—ул пианинода уйный, мин скрипкада дигәндәй—бергәләшәп репетицияләр ясый башладык.

*Композиторның әнисе
Мәрьям Яхина*

Шушы рәхәтле газәпланулардан соң,—уйлагыз ки, укучы белән маэстро арасында,—Рөстәм абый белән безнен арада дустанә жылы мөнәсәбәт урнашты һәм бу рухи анлашучанлык аның сонгы көннәренә кадәр давам итте. Әмма без әшнәлектән ерак тордык дип исәплим, ә мондый халәте рухия ике арадагы мөнәсәбәтләрдә үзара бәйсез булып калырга мөмкинлек бирә иде, шул ук вакытта без кирәкмәгән артык шартлылыктан да котыла алдык кебек (билгеле бер чиктән чыкмаган хәлдә), әмма бер-беребезгә карата фикерләребезне ачыктан-ачык әйтешүдән дә тайчанмадык. Югыйсә, безнен яшь аермасы да шактый иде ләбаса...

Үткәннәргә әйләнеп карыйм да, Рөстәм ага шәхесе тудырган тәэссоратлар тирәнлегенә кереп адашам. Гажәеп мөлаемлылык, йомшак күнеллелек, адаплелек һәм чын музыкаль сәләт, үтә дә нечкә сәнгати тоем белән өртелгән затлылык—берсеннән-берсе калоритлырак татар зыялылары арасында да энә шушы сыйфатлары белән аерылып тора иде ул. Шул

ук вакытта Рөстәм Яхинның таланты белән аның социаль статусы—«алга киткән социализм» шартларында совет композиторы турында рәсми кабул ителгән рәсми кысаларга сыеша алмау—кайбер даирәләрдә хәтта гажәпләнү дә тудыра иде.

Ижаты гөрләп чәчәк аткан чорда (ана әле 50 яшь тә тулмаган иде) һәм музыкант буларак танылган бер мәлдә ул беркайда да «эшләмәде», бары әсәрләреннән кергән керем хисабына гына яшәде (бу үзә үк бер шәхси батырлык иде). Әйе, ул партия сафларында да тормады; социализмның «бөек жинүләрен» мактаган симфония, опера кебек эре формадагы әсәрләр дә ижат итмәде (житмәсә, ул вакытта Рөстәм абый өйләнмәгән дә иде). Болар барсы да гаепкә саналдылар, әйткәнәбезчә, рәсми даирәләрдә композиторның дәрәжәсе монументаль әсәрләр ижат итүгә карап бәяләнә иде.

Кабатланамдыр, бәлки: ул чорда гадәти фикерләүдән югары торган, тар «араннарда» сыймаган бу ихласиятле талант иясе турында төрлечә фикер ишәтергә туры килде. Аны ниндидер чикләнгәнлектә, тормыш агышына жайлаша белмәүдә, кайбер зыялыларга хас булганча, «кояш астындагы жылы урын өчен көрәш алып барудан баш тартуда гаепләүчеләр дә табылмады түгел, табылды. Әмма

башкаруларнын шаһиты булсам да (мондый очракта иркенлек, импровизация турында сүзен булуы да мөмкин түгел, ләбаса), берьяклы карашка күнелем белән каршы килә торган булып киттем. Сонрак, пианистка Флора Хәсанованың Рөстәм Яхин ижат иткән «Вальс-экспромт» эсәре буенча күнегүләр алып барган вакытында катнашырга туры килгәч, мин дә композитор биргән педагогик алымны кулланып карарга жөрбәт иттем. Һәм мин тагын Рөстәм абыйга хас кодрәтнен башкаручыга нинди көчле унай тәэсир итүен күреп шаккаттым—шушы бер-ике сүз белән фикерләребезне уртаклашкач, Флора ханымга, әйтерсен лә, фәрештәви канатлар үсеп китте: болай да югары профессиональ дәрәжәдә, эмма «дөрес» башкарылган музыка, араныннан иркен далага жибәрелгән уйнак чабышкыны хәтерләтеп, йөгерек тә, монсу да төс алып янгырый башлады. Әлбәттә, башкаручынын унышында Рөстәм аганың (бу очракта минем нәкъ шушындай олылау сүзен кулланасым килә) күзгә күренмәс сихри тәэсире дә бар иде.

Беренче музыкаль күнегүләр алып барган көннәремдә үземчә башкачарак ачышлар да ясадым кебек. Аерым алганда, төрледән-төрле пентотоник виртуоз бизәкләргә бай һәм техник яктан тиз башкарылышлы (әйтергә кирәк, анын музыкасы мондый сурәтләргә бик бай) Рөстәм абыйнын уйнау-башкару өслүбе баштарак мина бер дә ошап житмәде. Әйе, ул фортепиано өчен язылган пьесаларында, хәтта скрипка өчен ижат ителгән «Сүзсез жыр» дип аталган эсәренен ахыргы тактларында, югарыда телгә алынган «Поэма»нын кульминация өлешендә гажәеп аһәнле пентатоник бизәкләрне бик унышлы кулланды. Анын башкару алымында ул еллардагы совет фортепиано мәктәбенә хас булган токкато куәтле, гайрәтле янгыраш, гажәп ки, житеп бетми иде, әйе, бу шулай тоела иде. Рөстәм Яхиннын бармаклары фортепиано клавишаларына тияр-тимәс кенә кагылып китәләр; юк, әйтерсен лә алар клавишалар өстеннән йөзеп кенә йөриләр һәм шул рәвешле житез, табигый бармак хәрәкәтләрендә ниндидер бер жинеллек, табигыйлек, бердәйлек хасил була. Тынлаучы буларак, бу мине гажәпкә калдыра иде, профессиональ башкаручы күзлегеннән чыгып караганда, монарчы яшәп килгән кануннарга каршы килә иде¹. Вакытлар үтү белән Рөстәм абыйнын уйнау-башкару алымына тәмам күнегеп беттем, хәтта эстетик эзләнүләрнен юнәлеш үзенчәлекләрен ачык тоемлы башладым, шул рәвешле, тора-бара, анын эсәрләрен «жинел кул» белән башкарырга кирәклеген төшендем. Һәм, әйтергә кирәк, ул үзенен эсәрләрендәге катлаулы урыннарны башкарганда, өйрәнчек укучыларга хас дөрес «такылдатуларны» ишетсә бик тә көенә иде, аерым очракларда компромисс рәвешендә жинелрәк вариант тәкъдим итә иде.

Рөстәм Яхиннын башкару стилин антропософик аспекттан чыгып бәяләгәндә, мөгаен, ин беренче чиратта шуна игътибар итәргә кирәктер: традицион күзаллауларга сыеша алмаган иркенлекне һәм өрфиядәй жинел-виртуоз уйнау техникасын бер үк башлангычтан—ин универсаль, эмма шул ук вакытта индустриаль эпоханың ин камил механик-материалистик уен коралларынан берсе булган фортепианонын механик табигатен рухи өслүбкә буйсындырырга омтылудан эзләргә кирәктер. Әйе, Рөстәм Яхиннын даһилыгы да шуннан гыйбарәт, анын язмышына татар сәнгәте өчен бик тә аһәмиятле булган югары кимәлдә фортепиано уен коралын «үзләштерү» туры килә. Чөнки сер түгел ич, бу уен коралы күп еллар дәвамында татар тамашачылары тарафыннан инкаръ ителеп киленде. Әйтергә кирәк, композиторнын пианистлык таланты бу киртәне күпмедер күләмдә унышлы үтеп чыгарга ярдәм итте. Оста уенчы кул астында бу уен коралы гүяки жанланып китте, анын тавышына татар рухы индерелде һәм ул төрле катлам тынлаучылар тарафыннан үз итеп кабул ителә башлады.

Рөстәм Яхиннын виртуоз уены сәнгатькяр белән якыннан аралашкан Казан фортепиано мәктәбе вәкилләренә дә шифалы йогынты ясады. Тагын шунсы да аһәмияткә ия, композиторнын орнаментлар белән чигелгән эсәрләренен музыкаль тукумасы үзеннән-үзе бармак йөрешләренен жинеллегенә, табигыйлегенә этәрә. Рухани фән өйрәтүләрнен чыгып бәя биргәндә, болар фикер йөртү сөрешенә дә йогынты ясамый калмыйлар һәм композиторда сыгылмалы, сизгер-нәзакатыле акыл булуы хакында искәртәләр.

¹80 елларда бөек Америка пианисты В. Горовицнын СССР да үткән гастрольләреннән соң мондый уйнау-башкару алымы безнен илдә дә яшәү хокукы алды.

Рөстәм Яхин эшчәнлегенен бу ягы ятлар өчен бөтенләй диарлек таныш түгел. Үзем өчен мин аның яна язылган эсәрләрен бергәләп редакцияләү һәм эшкәртү барышында, шулай ук уртак күнегүләр ачып барганда ача төштем. Ләкин, яшермим, композиторның яна эсәрләр ижат итү процессы белән танышылыгым озак вакытлар томанлы булып кала бирде һәм бу хактагы фикерләрем дә традицион музыка белгечлеге турындагы гомуми аңлатмалардан читкә чыкмады бугай. Бу яктан караганда, ул заманнан берәз арттарак калган сәнгатькяр һәм 60-70 елларда совет музыка сәнгатендә өстенлек иткән мелодизм тарафдары буларак кабул ителде; музыка белгечләре Рөстәм Яхин ижатының нигезен Рахманинов традицияләре һәм «беркатлы гадилеккә» корылган халык ижатына хас пентатоник аһәннәр тәшкил итә дип билгеләп үттеләр. Композиторның ижат «лабораториясе» белән якыннанрак танышкач, димәк, ижат эшчәнлегенен серләрен үз күзләрем белән күргәч, миңа бу мәсьәләгә икенчерәк яктан торып карарга мөмкинлек туды.

Бу нәзүбәттән «Иске көй» пьесасы белән бәйләнешле бер вакыйга хәтергә килә. Рөстәм абыйны Татарстан китап нәшриятында чыгачак «Яшь скрипкачы» дигән жыентык өчен озак вакытлар берәр эсәр язарга үгетләп килдем. Берничә ел дәвамында бернинди дә вәгдә биреп ышандырмады, бары тик берәр романсын скрипка өчен «жайлаштырырга» тәкъдим ясады. Әмма жыентык басмага әзәрләнәп бетте дигәндә, ул миңа скрипкамы «кыстырып» үзләренә сугылып чыгарга кушты һәм жыр-бию темаларына корылган пьесаның каралама вариантын уйнап күрсәттә. Аларның икесе дә скрипка өчен бик ярашып торалар иде һәм без тиз арада бу эсәрне басмага хәзерләү эшенә керештек. Мин берничә өстәмә кертергә, аерым алганда, лирик теманы кинәйтәп, тембр бизәкләре өстәп, ниһаять, уйнарга унайлы булсын өчен пьесаның аһәннен ми бемоль мажордан ми мажорга күчерергә тәкъдим ясадым. Беренче ике тәкъдим белән автор шунда ук килештә, әмма аһәнне үзгәртү мәсьәләсе, сизеп торам, аны кыен хәлгә куйды. Дөрөсрәге, мондый борылыш аның ижади «планына» кермәгәнлеге сизеләп тора иде һәм ул беркавым үзенен карашларын ничегрәк якларга белмичә аптырабрак торды. Пьесаның башламын әле бу тональлектә, әле икенче тональлектә берничә кат уйнап карады да кинәт яктырып китеп: «Кара әле, бемоль варианты бөтенләй башкача янгырый икән бит, жылырак та, хислерәк тә»,—диде. Шулай итеп, миңем скрипкада ми мажорда ачык кыллар—сызгыч белән генә уйнау сагышлырак та, янгырашлырак та булып иде дигән фикерләрем бер минут эчендә чөлпәрәмә килде. Әйе, Рөстәм абый тональлекне шулкадәр нечкәләп тоя иде һәм йөрәк тойгыларына тулаем ышана да иде. Соңрак тональлекне эчке күнел сизгечләре белән сизүнен хаклы бер күренеш икәнлегенә антропософиягә нигез салучы Р. Штайнерның рухи-фәнни хезмәтләрен өйрәнгәч инандым.

Рөстәм Яхинның романслар ижат итү алымы белән якыннанрак танышкач, композитор өчен акыл-фикер түгел, ә эчке сиземләү беренчел икәннен аңладым. Бу мәсьәләдә ул, әйткәнемчә, рәсми кабул ителгән «социалистик реализм» методынан ерак торды, сюрреалистларча эчке тоемга ышанып эш итте. Рухи тирәнлек төшенчәсе, мөгаен, аның өчен ниндидер бер билгесез чонгыл булмагандыр дип уйларга кирәк. Ул, күрәсен, тышкы-мангай күзе кебек үк, дөньяны ачык күрә алган күнел күзенә дә ия булгандыр һәм шуның ярдәмендә акыл ирешә алмаган нюансларны күрә-тоя алгандыр. Чынбарлыкны музыка аша танып белүдә, әлбәттә, сизгер йөрәк булу да төп шарт булып тора; ул рухны өйрәнүчеләргә хас булганча, жанындагы һәм фикерендәге ак һәм кара якларны дөрөс тотып ала белде һәм болар барысы бергә ана сәнгатьчә хакыйкәтне эзләү юлында казык йолдызы хезмәтен үтәделәр, шушылар ижади фантазиясенә көч биреп тордылар.

Әмма шулай да эчке дөньясын аңлауга ул тиз генә ирешә алмады әле. Бер үк романсның мелодиясен, гармониясен, фактурасын анализлаганда, ул күзгә күренмәс аермалыкларны—орлыкны кибәктән аерып, ул кайвакыт көннәр һәм төннәр бу эшләп утыра торган иде. Тагын шулай да була иде, кайсы вариант отышлырак (?) дигән үтә дә нәзберек сорауга дөрөс жавап табу өчен дус-ишләре белән дә кинәш-табыш итешә иде. Күп очракта болар әңгәмәдәшеннән жавап көтелми торган риторик сораулар була иде, әлбәттә. Композиторның эчке газаплар эчендә янганы күренеп тора, ә

Икенче яктан анын мондый стильдә язылган әсәрләре мине үзенә жәлеп тә итә иде. Хәтерлим, М. Тажетдинов сүзләренә язылган «Әгәр син китсән...» дип урысчага тартым аһәнле романсын фортепианода уйнап күрсәткәч, музыкаль сурәтләрнен тирәнлеге һәм кин сулышлы булу хакында сүз кузгаттым да берничә генә нотадан, гади генә бер аккордны көйләүдән торган темада эчке кичерешләрнен өрфия дулкыннары чагылыш табуны искәртеп үтмәкче идем дә... композитор рәхәтләнеп бер елмаеп куйды. Шушы кыска гына аңлашудан сон Рөстәм абый тыелган китаплар жыю белән шөгыйльәнүче «диссидент» кебек серле караш ташлап алды, аннары яшерелгән жиреннән караташ-каләм белән генә язылган нота эскизларын табып алып килде һәм үзенен ул елларда жәмгыять тарафыннан кире кагылган милли кысаларга сыеша алмаган музыка үрнәкләре белән таныштыра башлады. Мондый рухтагы әсәрләре ана бик тә кадерле иде, мондый чакта ул, әйтерсен лә, Изге Китаплардагы «якын кешенне үз-үзенне яраткан кебек ярат» дигән васыятькә якын хисләр кичерә иде.

Безгә анын белән урыс музыкасында да пентатоника билгеләре сакланып калуы һәм борынгы татар һәм славян культураларында күлмедер охшашлык булуы хакында гәп корып утырырга туры килгәләде. Мондый караштан чыгып бәялөгәндә дә композиторның ижаты космополитик рухта күзалланмый һәм милли традицияләрне оныту яки ана хыянәт итү буларак кабул ителми. Житмәсә, Рөстәм Яхин әледән-әле биштавышлы темаларга мөрәжәгать итеп, чын милли рухлы даһи әсәрләр тудырды (бу очракта мин «Сандугач» һәм «Сорнай моны» кебек жырларны күз алдында тотам), әйтергә кирәк, 70-80 елларда профессиональ композиторлардан бик азлары гына мондый адымнар ясарга батырчылык итте. Бишбаскычлы халыкчан мелодиядә ул, әйтерсен лә, бабаларыбызнын инрәү авазын ишетте һәм аны бозылмаган, чиста хәлендә киләчәк буыннарга тапшырырга омтылды, дини-рухи кыйммәтләрне югалтмый саклаган кебек...

«Бию» әсәренә репетицияләр ясаганда күнелне биләп алган шушындай уйланулар һәм пентатоникага мөнәсәбәтле сойләшүләр вакытында мин шуна тошнем: Рөстәм Яхин өчен миллилек аһән-көйне ишетүдән югарырак, изгерәк төшенчә икән ләбаса. Моны салкын акыл белән кабул итеп бетерү мөмкин эш түгел иде, әлбәттә, ләкин күнел-хисне алдап булмый шул—без бергәләп башкарган «Бию» дә тышкы билгеләрдән торган бәяләмәдә бернинди дә пентатоника өлгеләре юк сыман, ә тирәндә барыбер халык рухи ятканын сизәсен. Күрәсен, татар халкы Рөстәм Яхиннын пентатоникага корылган чын милли рухтагы әсәрләрен генә түгел, башка халыкларнын музыкаль традицияләре дә ачыктан-ачык чагылыш тапкан ижат үрнәкләрен дә жылы кабул итте.

Күңел агышы һәм язмыш ыгы-зыгылары

Яшәешнен асылына бәхет турындагы гадәти-тапталган төшенчәләргә таянып кына һәм язмышны үз йөрәген аша үткәрмичә торып шәхесне тулаем аңлау мөмкин түгел. Болай дигәндә, бөек алман шагыйре Гетенын рухи эзләнүләрендә чагылыш тапкан: «Хисләр алдашмыйлар, акыл гына ялгышырга мөмкин»,—дигән сүзләре хәтергә килә. Чыннан да, бөек шәхесләрнен эшчәнлеге шуны күрсәтә, кеше күнеленен тирән чонгылларында язмыш тарафыннан бүләк ителгән олуг хыялларны тормышка ашыру теләге һәрвакыт көчле була һәм ул еш кына көндәлек мәнфәгатьләргә каршы да килергә мөмкин; ләкин нәкъ менә алар кеше жанындагы югары башлангычны ачыкларга ярдәм итәләр. Рөстәм Яхиннын тормышы һәм ижаты шушы кимәлдәге камиллеккә ирешү мисалы буларак күзаллана (Тик кызганыч ки, бүген—жан саклау турындагы фикерләр өстенлек иткән заманда мондый сыйфатлар бик үк югары бәяләнми шул. Болар, имеш, кулай очракта да Рухны өйрәнү мәктәпләре шәкертләренә—«мәгарә» тынлыгында яшәп, дөньядан аерылган кешеләргә генә хас сыйфатлар, тик замана ижатчысы бу халәттә була алмый, янәсе).

Композитор белән аралашу барышында ин әүвәл күзгә ташланганы һәм мин мөкиббән киткәне шул иде, ул да булса, анын кин күнеллелеге, кешеләргә һәрвакыт ихтирамлы вә игътибарлы мөнәсәбәт саклай алуы иде. Дорес, кайберәүләр

тарафыннан болар йомшаклык хэтта принципсызлык буларак та кабул ителделәр. Әйттик, Татарстан радиокомитетынын сэнгать советы утырышында—э без анда шактый еллар бергә эшләдек—ул бервакытта да, авторга эсәрен камилләштерү очен мөмкинлекләр калдыру бәрабәренә, камиллектән ерак торган эсәрләргә дә үтергеч бәя бирмәде; алай гына да түгел, хэтта мактау сүзләре дә таба торган иде. Анлашылса кирәк, Рөстәм Яхин тирәсендә анын яшәеш мәсләгенә бөтенләй туры килмәгән узгынчы кешеләр дә бөтерелә иде. Алар арасында күзгә карап композиторнын югары идеаллары каршында баш июләре хакында сөйләп, ярдәм итү турында вәгдәләр бирүче, э чынында исә ана каршы эш йөртүче ике йөзле бәндәләр дә житәрлек иде.

Рөстәм абый андыйлар остенә һичкайчан да гаеп ташламады. Анын мондый карашларында Л. Толстойнын: «Кешенен үзе белән түгел, андагы начар гадәтләр белән көрәшәргә кирәк»,—дигән яшәү принципларына беркадәр охшашлык та бар иде. Ул ачыктан-ачык инкарь итү, гаугачыллык түбәнлегенә төшмәде, эгәр инде үз фикерен белдерергә кирәк булса, әйттик, шулай да була иде, сүз сорешен бөтенләй башка якка борып жибәрергә жай таба иде. Моны ул ана гына хас итагатыллек эшли иде һәм, шаяртып, синен канәгатьсезлеген шәхси ялгышларынын нәтижәсе яки өлгереп житмәвеннен сәбәбе түгелме икән дип сорап куя иде.

Кешеләр холкындагы житешмәгән, йомшак яклар белән очрашканда ул югары идеаллар тарафдары булып кала белде, э мондый сыйфатларга, гадәттә, көчле рухлы шәхесләр генә ия була. Ана, барыннан да бигрәк, сэнгати хакыйкаты, ижади ирек кадерлерәк иде. Анын авызыннан миңа шундыйрак сүзләр ишетергә туры килде: «Сэнгатытә безгә тирания кирәк түгел!» Бу—кешеләрне үзенә тин күргәндә, аларны үз фикере булган ирекле шәхес дип бәяләгәндә, яшәү барышында кеше тормышка

карашын үзгәртәргә сәләтле булганда гына мөмкин эш, чонки кеше идея күрсәтмәләренә генә буйсынып яшәми, Рух аннан тирәнрәк тә, катлаулырак та.

Ә Рөстәм Яхин катып калган шәхес түгел иде. Мондый сыйфат-холык ана үз-үзенә читтән карарга да, реаль чынбарлыкта көчле һәм көчсез якларны күрергә, кирәк булса, үз-үзен жинәргә ярдәм итә иде. Бик сонлап, әнисе вафатыннан соң гына өйләнүен анын шундый жинүле-көчле адымы дип бәяләргә кирәк. Шушы хәлиткеч вакыйга алдыннан

Рөстәм Яхин хәләл җефете Хәлимә ханым белән

ул үзенен ялгызак-буйдак булып яшәвеннен аруы турындагы фикерләре белән уртаклашты да, өйрәнелгән гадәте буенча: «Син ничек уйлыйсын?..»—дип сорап куйды. Анын хакта озак вакытлар уйланып йөргәнлеге сизелеп тора иде. Тик минем шунысы ачык иде: әйе, ана холкындагы эгоцентрик башлангычларнын көрәшен жинү жинел бирелмәгәндер; якынлашып килүче картлык көннәрендә шундый тәвәккәл адым ясау уен эшмени—ижатта һәм шәхси тормышта бу кире нәтижәләргә китермәсме? дигән сорау аны аз борчымагандыр... Әмма ул үзендәге «коллыкны» жинә алды. Хәзер анын эчке жаны үзе очен түгел, дөресрәге, үзе очен генә түгел, э бәлки яшьлегендә бер очраган, хәзер тагын тормыш юлына чыгып баскан хатын-кыз язмышы очен күбрәк борчыла иде. Анлы рәвештә, ихлас күнелдән ясалган мондый адым Рөстәм Яхиннын язмышында хәлиткеч роль уйнады. Ул гомеренен соңгы өлешен, житди сынаулар һәм олы жинүләр алып килгән бүлемтеген чын ирләрчә жилеп үтә алды. Нәкъ менә шушы елларда ана күпчелек кешелек сыйфатларын камиллек дәрәжәсенә житкерергә, ялган пәрдәләрне тәмам читкә алып ташларга, чын мәгънәсендә тынычланып калырга, ярату бәхетенә ирешергә насыйп булды. Боларда, әлбәттә, анын хатынынын өлеше дә юк түгел иде: анын тырышлыгы һәм булышлыгы нәтижәсендә композиторнын

ижаты зур ижтимагый янгыраш алды һәм рәсми даирә тарафыннан да танылу тапты.

Рөстәм Яхинны катлаулы һәм шактый катмарлы тормыш юлында ниндирәк эчке рухи чишмәләр туендырып торды сон? Дөрес, дингә ышанучыларга дин күзлегенән бәя биреп, изгелеккә изгеләрчә карашта торып яшәсә дә (тамыры белән борынгы дин әһелләренә барып тоташа), Рөстәм Яхин тәкъва кеше түгел иде. Анын кайбер туган-тумачасына сабырлык, күнел тынычлыгы һәм тәнгәллек биргән рухи көчләр чыганагы, замана баласы буларак, ана ябык иде шул.

Бәхәссез ки, рухи дәрт-дәрманны ана югары поэтик мәнбәргә күтәргән музыкаль сәләте бирә торды. Рөстәм абыйның жанга ятышлы шигырьсез, музыкасыз, жанлы-бәхәсле әңгәмәсез яши алмавы да шуның белән аңлатыладыр, мөгаен. Ул коры исәпкә корылган карашларны беркайчан да өнәп бетермәде, ә жан жылысы белән өртелгән хисләргә тоюдан балавыздай эреп китә иде. Дөнья чынбарлыкны болай кабул итү үзенен тамырлары белән Шәрәкь культурасына барып тоташа һәм ул хәзерге заман даирә-мохитында да, күпмедер күләмдә сакланып-яшәп килә (шәркый танып белүдә, белгәнәбезчә, рухи-хиссеми, спиритуаль башлангычлар алгы планга чыга, материал дөнья, әйтерсен лә, артка чигенә).

Мондый караш, язмыш нигезен тәшкит иткән очракта, күнел тынычлыгы, гармония, канәгатьләнү хисләре алып килергә һәм шул ук вакытта реаль тормыш проблемаларына һәм каршылыкларына карата игътибарны берәз киметергә дә мөмкин. Рөстәм Яхинның дөньяга карашында да шушына охшаш үзенчәлекләр бар иде. Үз эченә бикләнеп эшләүдән, үз көченә ышанып яшәүдән тәм тапса да (әйе, ул башка дөнья кешесе иде), ул жан жылысына мохтаж иде.

Композитор яшәгән «Теге торгынлык» заманнарында рухи Ирек, Тигезлек һәм Туганлык кебек изге идеяләр (хәер, хәзер бу тагын да ачыграк төс алды) мал-мөлкәт жыю, дан-шөһрәт казану харафатлары астында күмелеп калды. Шушы шартларда, жанны эчтән тарката торган рухисызлык һәм яраклашудан ваз кичүгә караганда, рухи дөнья белән материал дөнья арасында тәнгәллек табарга омтылу бик үк актуаль булып күренмәскә дә мөмкин иде. Табигый ки, мондый очракта нинди генә юллар белән булса да рухи культураны саклап калырга омтылган нечкә хисләр, тәэсирләнүчән шәхесләрдә кайбер кимчелекләр булуы бик ихтимал.

Сорау туа: дингез төбеннән энже-мәржән эзләүче гаукас кебек ижат дөньясына чумган Рөстәм Яхин ул еллардагы сөрелгән социаль-сәяси атмосферадан котылуның башка юлларын күрә алды микән? Кызганыч ки, мона унай жавап бирүе кыен. Рухи табигатенен гадәти булмаганлыгын, эчке чын барлыкның гадәттән тыш көчле агымын тоеп яшәү нәтижәсендә, тормыш ваклыктары анын нәзберек жанында авыр тойгылар уята иде. Болар, үз чиратында, тышкы дөньяны кабул итүдә берьяклылыкка китерә. Менә шуннан башлана инде үзенне япа-ялгыз итеп сизү, кирәк түгеллегенне аңлау һ. б. һ. б. Еш кына ипохандриягә сабышу, драматик, ә кайчак трагик вакыйгалар өермәсендә югалып калу да менә шуларның нәтижәсе булгандыр, безненчә. Заман сәнгәте таләп иткән конфликтлылыктан качу, ягъни соната һәм симфоник формаларга мөрәжәгать итмәү дә шуның белән аңлатыладыр. Ә Рөстәм Яхин тормышта да, ижатта да «конфликтсыз» шәхес иде! Начармы бу, яхшымы—монысы инде икенче мәсьәлә.

Ләкин Рөстәм Яхин—үзенен барлык вөжүде, намусы белән татар музыкасына хезмәт итте, анын тугрылыклы кәдими булды. Шуның өчен дә татар халкы анын исемен яд итә, Олуглар рәтенә кертеп, аны сагынып искә ала. Халык тарафыннан Үз Улы буларак танылу, сәнгәт кешесе өчен ин зур бәхет ул!

Шамил МОНАСЫЙПОВ,
Татарстанның халык артисты, профессор